

de menyspreu, ans de la impossibilitat d'esmentar-los tots quan les aportacions són tantes i tan variades. En tot cas, la causa caldria buscar-la en les nombroses mostres de l'interès i de l'estimació que li professen els seus amics i col·legues. Entre aquests darrers no podem oblidar Eduard Feliu, amb un article biobibliogràfic sobre Profiat Duran, un dels camps de recerca als quals va dedicar una major atenció. Amb tota seguretat, aquest és el seu darrer treball publicat després de la seva sobtada mort.

Una biografia i una molt extensa bibliografia, que abraça la seva producció des de 1955 fins a 2009, serveixen com a introducció al personatge home-natjat.

JORDI CASANOVAS MIRÓ
 Museu Nacional d'Art de Catalunya
jordi.casanovas@mnac.cat

Danièle IANCU-AGOU (dir.). *Philippe le Bel et les Juifs du royaume de France (1306)*. Amb la col·laboració d'Élie Nicolas. París: Cerf, 2012. 295 p.; 23,5 cm. ISBN 978-2-204-09663-8. (Nouvelle *Gallia Judaica*; 7)

L'any 2004, la Nouvelle *Gallia Judaica* va organitzar a la seu del Centre National de la Recherche Scientifique (CNRS) a París, amb la col·laboració d'altres centres de recerca, un col·loqui internacional sobre l'expulsió dels jueus de França l'any 1394. En el prefaci de les actes, Gilbert Dahan puntualitzava que aquesta expulsió havia tingut una transcendència menor en l'esperit de tots aquells que s'havien vist afectats per aquest decret que la del 1306. En aquest sentit, era lògic, doncs, que, més tard o més d'hora, s'organitzés un nou col·loqui centrat en aquesta darrera expulsió. En conseqüència, el 20 i el 21 de novembre del 2006 va tenir lloc a Montpeller un col·loqui internacional organitzat per l'equip de la Nouvelle *Gallia Judaica*, amb el suport de la Fondation du Judaïsme Français, amb l'objectiu de commemorar el set-cèntè aniversari de l'expulsió dels jueus de França l'any 1306, un fet d'una transcendència aparentment semblant a la del 1492 en els regnes hispànics, però d'un abast diferent.

Les actes d'aquest col·loqui reuneixen catorze treballs que estudien des d'una perspectiva molt àmplia les etapes prèvies, el fet de l'expulsió i les seves conseqüències. De quina manera aquest fet va incidir en els textos contemporanis constitueix l'eix central de la cerca de molts dels ponents en aquest col·loqui.

A manera d'introducció i amb una finalitat contextualitzadora, Danièle Iancu-Agou fa una presentació de les restes materials (sinagoga i banys), així com de la documentació d'arxiu relativa a la comunitat jueva de Montpeller, complementada amb una aportació de Jean-Louis Vayssettes sobre els banys jueus. Tanmateix, cal fer esment que la manca d'una planimetria en un treball com aquest, centrat en aspectes topogràfics, dificulta la comprensió de determinats detalls.

L'obra s'estructura en cinc parts organitzades de manera gradual: 1. Vida religiosa i cultural en el segle XIII. 2. Els jueus europeus a l'època de Felip el Bell. 3. La data fatídica del 22 de juliol del 1306. 4. Els exiliats francesos. I 5. Memòria del fet en la historiografia. Com és fàcil de suposar, l'adscripció d'alguns treballs a una part o a una altra de les parts és sovint aleatòria, atès que en molts dels casos es tracten aspectes globals.

Dins de la primera part s'agrupen dos articles complementaris de Simcha Emanuel i d'Avraham (Rami) Reiner. El primer se centra en l'esforç realitzat pels savis provençals per tal de sintetitzar els ensenyaments procedents d'Espanya i del nord de França amb la pròpia tradició i l'ensenyament provençal. Tot i que existeixen certs desacords entre les tradicions halàquiques provençals i les hispàniques, resulta notable la capacitat d'aquests savis a fi de defensar la seva pròpia tradició en front de la pressió i la dominació hispànica fins a l'expulsió del 1306. Reiner tracta de manera paral·lela de l'obertura i l'assimilació que suposaren les innovacions dels tossafistes del nord dins la tradició talmúdica de Provença.

En la segona part, una mica més miscel·lània, hi ha, en primer lloc, un article de Renata Segre sobre els mercaders jueus i cristians a la vetlla de l'expulsió, on analitza la figura notable d'Eliyyà de Médicis. En segon lloc, José Hinojosa Montalvo reflexiona sobre les relacions, ja antigues, entre els jueus del «Midi» de França, Provença i el Llenguadoc, amb el regne d'Aragó i Catalunya, i molt especialment sobre la incidència de la presència d'aquests a València. D'altra banda, mereix una atenció especial l'aportació de Claude Denjean pel que suposa en aquest col·loqui de primera aproximació al tema de l'expulsió. Comença explicant les dues raons que justificarien la represa del tema: una nova recerca suficientment extensa i innovadora per tal de portar a terme una nova síntesi, que no s'ha produït, tot i els nous treballs publicats, majoritàriament monogràfics i molt específics. D'altra banda, la realització d'un nou buidat dels registres catalans del 1306 i dels anys posteriors a partir d'un qüestionari uniformitzat susceptible de donar dades quantificables sobre demografia, pactes i migracions dins el marc de les comunitats de la Corona

d'Aragó. Tot i aquestes limitacions, es proposa demostrar que a Catalunya, al Rosselló i a la Cerdanya existien uns senders invisibles que preparaven l'exili dels jueus ultrapirinencs, basats en les relacions que ambdós territoris ja mantenien des de feia temps. L'objectiu de la ponència, doncs, és contextualitzar el fet de l'expulsió, la seva integració en les comunitats catalanes, així com determinar la naturalesa exacta dels fluxos migratoris. Una cerca tal troba l'escull d'un coneixement parcial de la realitat, agreujat pel fet que l'arribada d'aquests jueus no va ser de manera sobtada, ni el nombre de famílies fou suficient a cada lloc per a provocar un desequilibri demogràfic, ni els canvis, si és que realment es produïren, foren perceptibles, un aspecte, aquest, sobre el qual incidiran altres participants en el col·loqui. A més, les anades i les tornades de la nova terra d'acollida a la terra d'origen i a l'inrevés foren constants. A diferència de l'expulsió de 1492, la documentació d'arxiu no sembla reflectir la transcendència d'aquest fet, probablement, perquè els edictes d'expulsió foren diversos al llarg del segle XIV (el darrer, de 1394).

Ja en la tercera part, Céline Balasse es pregunta si les raons financeres foren les úniques, a més de les religioses, o si les raons de tipus polític foren tant o més importants. És evident, però, que el rei aprofita la situació per a imposar-se als senyors amb els quals manté un pols per a decidir a qui reverteixen els béns dels jueus. Tot i que s'arriba a diferents acords, ara és el rei qui té la darrera paraula. Completen aquesta secció l'aportació d'Annegret Holtmann, que detalla les causes que expliquen per què no foren expulsats els jueus del comtat de Borgonya i discuteix si els fets de l'any 1322 poden ser considerats una emigració o una veritable expulsió, i la de Georges Passerat, centrada en l'augment dels embargaments immobiliaris als jueus de Tolosa des del 1306 fins al 1322.

En la quarta part, Juliette Sibon qüestiona parcialment la tesi de Joseph Shatzmiller que la bona acollida a Marsella era un reflex de la coexistència entre jueus i cristians i al mateix temps de les bones relacions en el si del món jueu. Sibon vol cridar l'atenció sobre l'actitud de les elits cristianes, que veien amb més bons ulls la integració dels nous arribats que els jueus locals, molt proteccionistes. Una actitud que es manifestà no tan sols en els aspectes econòmics, ans també en qüestions de caire religiós, tot i que les raons no es veuen del tot clares. Com que en la majoria dels casos les fonts marselleses no són explícites i callen en relació amb l'arribada important de jueus a Marsella, intenta fer una sèrie de puntualitzacions a partir de l'onomàstica, de l'estudi de determinades famílies i de l'anàlisi de la legislació comunal relativa a les activitats dels jueus.

Per a Miguel Ángel Motis són diverses les dades que confirmen que les jueuries del regne d'Aragó surten enfortides de la immigració de jueus del regne de França gràcies a la posada en pràctica de reformes constitucionals i institucionals promogudes per la Corona amb un criteri marcadament pragmàtic.

En darrer lloc, en el capítol titulat «Mémoire de l'événement dans l'historiographie» trobem dos notables treballs de síntesi. Simon Schwarzfuchs planteja bàsicament dues qüestions: el nombre de jueus expulsats i els llocs de refugi on foren acollits. El seu propòsit és que cal reconsiderar aquelles dades que en general es donen com a prou segures. Basant-se primordialment en el silenci de les fonts i en la dificultat d'interpretar-les correctament, considera que és molt important prendre les xifres a la baixa. No solament les dels expulsats, sinó també les dels jueus que hi havia abans al regne de França. Gérard Nahon, per la seva banda, comença amb una relació del que queda encara per a fer i quines qüestions convé encara aclarir: les causes de l'expulsió, estadística dels expulsats, com es va portar a terme l'expulsió, escales del viatge i llocs de refugi, i memòries i llocs de la memòria. Espera donar resposta a algunes d'aquestes qüestions gràcies al que ens poden aportar les fonts hebrees, de les quals, en un annex, dóna la versió francesa.

Tanmateix, també confia que aquestes fonts hebrees contribueixin a donar un rostre humà a tot aquest quadre centrat en l'expulsió del 1306. Un aspecte, aquest, que ja Denjean assenyalava quan comenta que la majoria d'aproximacions històriques negligeixen la descripció i el coneixement dels drames personals i familiars que patiren els expulsats. Nahon recull un relat extret d'una crònica d'Abraham ben Salomó de Torrutiel, en la qual es menciona un tal Natanael, anomenat «el maleïdor de la figuera», que li serveix per a il·lustrar aquest aspecte. Històries com aquesta, que no proporcionen dades quantificables i que descriuen brins de memòries familiars, queden, mentre que històries associades a les ciutats i als seus fets s'obliden o queden reduïdes a la mínima expressió, com si mai no haguessin existit.

Completen aquest apartat, en primer lloc, un article d'Abraham David sobre l'expulsió dels jueus francesos a la llum de les fonts hebraïques, que constitueix, de fet, un complement a l'article de Nahon. Com a conclusió, assenyalava que les preocupacions del moment i la inquietud per la seva nova instal·lació no van facilitar la dedicació dels expulsats a fer la crònica d'aquests fets, que, quan es va produir el retorn de 1315, ja eren història passada.

Es completa el volum amb una curiosa anàlisi de Colette Gros en un article que porta el títol de «L'expulsion de 1306 et le miracle des Billettes dans la chronique de Giovanni Villani». Es pot definir com a curiós pel fet que al

principi sembla voler insistir en el fet que en qualsevol lloc, fins i tot el més impensat, es poden trobar dades importants sobre un tema determinat, i acaba justificant les raons que degué tenir Villani en la seva crònica per a obviar el tema de l'expulsió. D'una banda, es pregunta el perquè del silenci dels cronistes florentins en relació amb els fets del 1306, els quals, d'una manera o una altra, devien sentir-se afectats encara que només fos pel fet que Florència era un gran centre mercantil. D'altra banda, Villani és un personatge que es mou molt, i precisament l'any 1306 es troba a Bèlgica, on roman fins a l'any 1308. Escriu la seva crònica, *Nuova cronica*, a manera dels *exempla*, i recull totes aquelles dades que puguin ser edificants per als seus conciutadans. És precisament en parlar de Felip el Bell, i dels problemes que tingueren els comerciants italians amb ell, quan parla del miracle, i en canvi no diu res de l'expulsió. Finalment, creu poder-ho explicar per la freqüència de les expulsions i per la inexistència d'animositat envers els jueus.

En conjunt, es tracta d'un volum curosament editat que compleix perfectament els propòsits i els objectius del col·loqui. Constitueix un impecable estat de la qüestió i és font de futures recerques en relació amb aquest tema, del qual es deriven nombroses confusions i desencerts. Convé felicitar l'equip de la Nouvelle *Gallia Judaica* per l'esforç realitzat en l'organització de cursos, en la promoció de recerques i en la publicació dels nous resultats.

JORDI CASANOVAS MIRÓ
Museu Nacional d'Art de Catalunya
jordi.casanovas@mnac.cat